

Själv mord under arbetet

Berättelsen om hustru Karin Eriksdotters nesliga hädanfärd, Gärde i Bjuråkers socken pingstafton 1760¹

Rosemarie Fiebranz

Den sista veckan i 47-åriga bondhustrun Karin Eriksdotters liv blev en våldsam kulmen på ett mångårigt lidande. Dagarna före pingst-helgen 1760 fylldes av skrik och uppträden, och dessemellan låg hennes make, den 60-åriga Per Andersson, berusad intill medvetslöshet. I vaknare stunder förmådde han dock både sparka den liggande Karin, lyfta och släpa henne i håret, och slå henne över ryggen med kvasten. Karin var inte heller nykter dessa dagar, men hon gick ändå i sina vardagssysslor, så långt hon förmådde.² Som maka till en skattebonde strävade Karin efter att uppfylla sina plikter som matmor. Hennes supige och våldsamme make hade samtidigt, trots att han uppenbarligen ofta agerade utanför anständighetens gränser, ändå en klar uppfattning om sina åligganden som husbonde, och försökte legitimera sitt handlande inför omgivningen i relation till en given hushållsordning. Denna hushållsordning baserades på den gamla lutherska samhällssynen.

Hustavlans värld

Enligt den lutherska ideologin var hushållet samhällets grundläggande enhet i såväl materiell som andlig bemärkelse. Den förmoderna lutherskt ortodoxa samhällsordningen uttrycktes schematiskt i hustavlans så kallade treståndslära, som predikades intensivt under 1600- och 1700-talen. Inom vart och ett av de tre stånden, som kallades *läroståndet* (mot-svarande prästerskapet), *värjoståndet* (de politiskt styrande) och *näreståndet* (hushållet),

skulle det finnas ”föreståndare”, vilka hade Guds uppdrag att härska över de låga inom ståndet. Prästerna styrde därmed andligen, kungen och hans representanter regerade riket, medan hushållens föreståndare – husbönderna – ansvarade för samhällets minsta enheter. Varje enskild människa måste tillhöra ett hushåll, antingen som gift kvinna, som omyndigt barn, tjänstefolk, lärling eller inneboende. Husbonden ansvarade för vars och ens kristliga fostran och materiella välfärd. Han var i sin maktutövning också skyldig att använda de disciplinära metoder som krävdes, i vissa fall även aga. Enligt samhällsnormen måste hushållsmedlemmarna i sin tur ära och vörda sin överhet, visa lydnad och hörsamhet, tjänst och underdånighet (Fiebranz 2002:30, Pleijel 1970:33f., 55ff., 66ff.).

Husbondens rätt att tillgripa aga för att upprätthålla ordningen är ett historiskt tema som diskuterats en hel del på det principiella planet. Däremot saknas ännu utförligare empiriska studier kring hur husagans praktik såg ut under olika perioder.³ Det är inte klarlagt om husbondens makt i någon mening var absolut eller hur gränserna för den fysiska maktutövningen avgjordes. I dagens svenska samhälle är mäns misshandel av närstående kvinnor fortfarande ett skrämmande aktuellt tema. Det talas om strukturella förklaringar – att mäns våld mot kvinnor är en del av en i någon mening institutionaliserad maktrelation (Lövkrona 2001:19ff.). I det förmoderna svenska samhället var denna maktrelation i

än högre grad institutionaliserad – mannens rätt att bruka våld var till och med lagligt garanterad. Det är en i högsta grad angelägen forskningsuppgift att utröna hur denna våldsanvändning yttrade sig och uppfattades i praktiken – inte minst med tanke på att problematiken har förblivit aktuell trots de stora samhällsförändringar som skett senare.

Alkohol(miss)bruk hade under 1700-talet, liksom i dag, en avgörande betydelse för mäns våldsutövning mot kvinnor de stod i nära relation till. Det kan dock inte tas för givet att spritmissbruket uppfattades på samma sätt då som nu, vare sig som samhällsproblem i sig, eller i anslutning till våld inom hushållet. Fallet med Karin Eriksdotter och hennes make erbjuder en ovanligt informativ interiör från ett äktenskapligt samliv där både supande, våld, könsarbetsdelning och normuppfyllelse i relation till det lutherska hushållsidealet aktualiserades. Vi ska därför återvända till berättelsen om händelserna på gården i byn Gärde i Bjuråkers socken i Hälsingland, en majmorgon 1760.

Ett helvete på jorden

Vid sjutiden pingstaftonens morgon gick bonden Olof Larsson och körde på sitt åkerstycke, beläget intill Pers och Karins gård. Plötsligt hörde han Karin ropa, och såg henne sitta på sjöstranden nedanför åkern. Olof gick fram till henne, och hon klargjorde för honom att nu kunde hon inte leva längre. Som förklaring beskrev Karin hur hon skämdes så inför folk över sitt brännvinsupande, att hon inte längre kunde visa sig i kyrkan om söndagarna. Olof avrådde Karin från självmordets svåra synd, och han beskrev vilka helvetesplågor som väntade henne om hon gjorde allvar av hotet. Men Karin envisades – hon levde redan varje dag i ett helvete på jorden, och hon var så sönderslagen ”att intet helt voro uti henne”.

Därmed hade det drama inletts, som faktiskt slutade med Karins död för egen hand

bara någon timme senare. Detaljerna är kända för oss genom det utförliga protokollet från det urtima ting som hölls tio dagar senare för att rannsaka vad som skulle ske med liket efter Karin. Vid detta ting, och vid de fortsatta förhandlingarna vid hösttinget samma år, hördes flera vittnen. En bild framtonar av Karins och Pers samliv, och hur man inför rätten konstruerade en förståelse av gränsen för vad som kunde accepteras i det äktenskapliga livet. Genom sitt självmord kunde inte dramats ena huvudperson, matmodern Karin, föra sin egen talan. Flera andra kvinnor, grannar och pigor, kom dock till tals. Därtill hördes hushållets dräng och flera män som tidigare tjänat på gården eller besökt den i olika ärenden. Lokalsamhällets förståelse av hushållets hierarki och ideala funktionsätt, liksom de könade positioner som Karin och Per upprätthöll, framgår därmed av rättegångshandlingarna. I rättens slutliga dom framträder därtill hur gränsen mellan tillåtet och otillåtet våld mot kvinnan inom äktenskapet kunde formuleras i praktiken, i 1700-talets Hälsingland.

De båda rättegångarna kom att kretsa kring två saker, vilka båda uppfattades som möjliga orsaker till att Karin begått den svåra självmordssynden: brännvinsmissbruket och det våldsamma samlivet mellan henne och maken Per. I sitt eget tal om livet på gården i Gärde hade Karin först och främst framhållit sitt eget brännvinsupande, dels som nämndes i samtalet med Olof Larsson vid sjöstranden, dels också flera månader tidigare, under vintern i ett samtal med grannhustrun Margta. Karin hade framhållit vilken stor skam supandet var, och att hon därför ville gå i sjön. Margta rådde henne att be till Gud om kraft att låta bli brännvinet, men Karin sade sig redan ha gjort detta utan resultat. Karin nämnde också en annan sida av sitt eländesliv, som inte följde av det egna supandet: att hon var så sönderruskad ”att intet helt voro uti henne” – samma ord som Karin använt den ödesdigra

pingstmorgonen. Också till pigan på gården hade den olyckliga kvinnan, strax innan hon begick självmord, framfört ett skäl utöver brännvinslasten, hon klagade över att hon ”var mycket sönderslagen”.

Karin hade alltså inte namngivit den som slagit henne. Eftersom Karin själv hade sagt sig vara så skadad av misshandel, sökte rätten reda ut saken genom vittnesförhör. Tre gånger upprepades frågan, först till Olof Larsson som Karin talat med morgonen för självmordet: av vem hade Karin sagt sig vara slagen? Olof svarade att hon inte hade nämnt någon, och att han inte heller hade frågat efter något namn. Grannfrun Margta tog inte självmant upp frågan om våld i sin berättelse. Rätten frågade henne rent ut, om Karin inte klagat över att mannen slagit henne? Margta svarade att Karin inte nämnt mannen, men alltså sagt sig ”vara sönderruskad”. Först av pigan i huset, Karin Pålsdotter, fick rätten ett klart besked på sin fråga ”av vem?”. Pigan tordes först inte säga det hon visste, men påmindes om att hon avlagt vittneseden. Hon berättade då att under fyra års tjänst i huset hade hon ofta sett Per dra hustrun i håret och ge henne örfilar. Vid pålsmässotid samma år – det vill säga i slutet av januari – hade matmodern klagat över att Per slagit henne i bröstet så att hon fått svårt att röra sig.

Rätten fick alltså till slut ett namn på den som skulle ha tillfogat hustru Karin skadorna hon själv nämnt flera gånger. I Karins eget tal om sitt eländiga liv framstår supandet som den främsta orsaken till självmordet. Men misshandeln framskymtar samtidigt flera gånger – hon kunde inte förtiga den, men hon uppfattade inte heller att slagen och sparkarna från maken var möjliga att öppet framhålla i samtal med utomstående. För människorna i detta hushåll var den stora skammen det överdrivna brännvinsbruket. Karin kom inte på tanken att anmäla maken för misshandel, trots att hon hade haft möjlighet till det när, enligt prästernas berättelse, ”någon mindre

vänlighet mellan makarna ryktats” flera gånger under de senaste sju åren. Prästerna hade med anledning av ryktena frågat om saken vid de årliga husförhören, men någon oenighet mellan Per och Karin hade då inte angivits, vare sig av makarna själva eller någon annan.

Normer för äktenskapligt samliv

Hur ska vi då förstå samlivet mellan Per och Karin? Var det ett äktenskap som gått helt över styr, på grund av alkoholmissbruket, så att inga vanliga normer och förhållningssätt längre var giltiga? Var Karins självmord endast den sista desperata reaktionen på ett liv i misär, där inte längre något hopp om bättring fanns? Eller upprätthölls trots allt en hushållsordning mitt i eländet, som skulle kunna härledas till hustavlans ideal? Frågade rätten om sådana inslag av normefterlevnad och ordning? Vilka svar gavs i så fall på dessa frågor, och hur inverkade svaren på rättens slutliga ställningstagande i frågan om Pers eventuella skuld till Karins avskyvärda handling när hon ”gjorde av med sig”?

Det har framhållits hur mäns och kvinnors handlingar inom äktenskapet vid den här tiden tolkades olika, genom att man utgick från de könade positioner som angav kvinnans underordning under mannen inom äktenskapet. Kvinnan ansågs ha ett större ansvar för den äktenskapliga harmonin. Hon borde uppträda smidigt och ömt, och med lämpor och vackert tal lugna sin make om han av någon anledning blivit upprörd. Om en hustru genom sturskhet och argsint tal retat sin make, kunde hennes uppträdande bedömas som väl så olämpligt, som mannens våldsamhet (Östman 2001:76ff., 81, Liliequist 2001:103, Fiebranz 2002:298f.). Men våldsanvändning kunde också höra till mannens *skyldigheter* – det var hans plikt att upprätthålla auktoritet i husbondepositionen, och aga var tillåten inom hushållet. Överdrivet våld riskerade dock att få honom att framstå som en hustyrann, med-

an underlåtenhet att sätta sig i respekt likaledes kunde få mannen att framstå i dålig dager (Liliequist 2001:94ff.).

Forskningen har inte kunnat klargöra var gränsen drogs för ett ”acceptabelt” våld inom äktenskapet. Synliga spår – blånader och blodvite – har dock föreslagits som betydelsefulla för denna gränsdragning (Östman 2001:72), vilket också lagens formulering tyder på: ”Hvilken man af hat, eller i dryckenskap, eller för annor qvinnos skul, slår hustru sina blå eller blodig, lahm eller lytt; vare thet alt i tveböte.”⁴ Angående slagsmål i allmänhet framhålls dock också våld av mindre omfattning: ”slår man annan kindpust, och synes ej åkomma; böte sex marck”, och ”drager man annan i hår, eller skägg, skuffar, stöter eller knobbar, och synes ej åkomma; vare samma bot”.⁵

Det framstår som ganska klart att Per – enligt nutida språkbruk – misshandlade Karin. Hennes eget omnämnande av skadorna, tillsammans med pigans berättelse, gör detta sakförhållande tydligt. I skenet av Pers egen redogörelse för händelserna dagarna före hustruns självmord, och vittnesberättelserna därtill, framstår Karins upplevelser som något som i nutiden skulle bedömas som uppenbart övervåld och långvarig kränkning. Men för rätten var det då, 1760, inte så enkelt att avgöra skuldfrågan. Karins eget uppträdande kunde nämligen vara avgörande för hur Pers våld skulle bedömas: som acceptabelt eller inte. Karin fanns ju inte längre i livet, och kunde inte själv besvara frågor om sitt uppträdande. Vittnesförhören ger därför en bild av hur rätten försöker rekonstruera inte bara *Pers* uppträdande och eventuella våld mot hustrun utan också, i minst lika hög grad, *Karins* agerande. Vad hade hon sagt och gjort, och hade Pers uppträdande svarat mot hennes? Kort sagt, hade Karin gått utanför sin position som underordnad hustru, och hade Per överträtt sina befogenheter som husbonde?

Per själv var, trots sitt uppenbara alkohol-

missbruk, medveten om hur en man kunde legitimera ett våldsamt agerande mot sin hustru inför omgivningen. Villkoren för husbondemakten inom den lutherska hushållsordningen var välkända för Per. På rättsens fråga om han slagit sin hustru, blev svaret ”att hon varit nog styvsint emot honom”. Han beskrev hur Karin blivit arg över något de talat om på torsdagen före hennes död. Karin skulle då till och med ha stött till Per över bröstet så att han fallit omkull. Per tog då, enligt egen utsago, tag i hennes hår och frågade varför hon betedde sig så, och försökte leda henne till sängen. Pigan vittnade också om händelsen. Hon hade skiljt makarna åt, när matmodern vädjade att få slippa fler örfilar. Enligt pigan slängde mannen hustrun kring golvet, hållande henne i håret. När hustrun vägrade följa med maken och kastade omkull sig på golvet, sparkade Per – som han själv beskrev det – henne först där hon låg, och slog henne sedan tre eller fyra slag över ryggen med kvasten och bad henne ”ta sig till vara för sådant lappri”. Per framhöll därmed för rätten hur denna behandling ingick i utövandet av husbondeauktoriteten, genom att referera sitt yttrande till hustrun.

Berättelsen skulle, i våra ögon, kunna ses som ett erkännande av hustrumisshandel. För Karin blev troligen detta uppträde starkt bidragande till självmordet två dagar senare. Enligt drängen Olofs berättelse hade dessutom misshandeln fortsatt också den sista natten Karin var i livet. Matmodern hade kommit in i rummet där Olof sov och klagat över att mannen slog henne. Olof gick in till Per och frågade vad som pågick. Per klev då upp och sprang in till hustrun och tänkte fortsätta slå henne, men hindrades av Olof. Denne hade också, framhöll han, ofta tidigare under det ett och halvt år han tjänat i huset behövt gå emellan och hindra Per från att slå Karin.

”De levde väl och vackert tillhopa”

Rätten skulle inte komma att fästa något

avseende vid våldet mot Karin under hennes sista vecka i livet, när Pers ansvar avgjordes. Man intresserade sig dock som nämnts i hög grad för Karins uppträdande, liksom för makarnas språkbruk sinsemellan. Pers version har vi redan fått: hustrun hade varit ”styvsint” emot honom. Grannhustrun Margta ombads beskriva makarnas beteende mot varandra. Båda hade varit spritpåverkade vid flera tillfällen, och Margta hade hört mannen svära åt Karin sådana gånger. Annars hade han, framhöll Margta, varit öm mot hustrun, och hon hade inte heller märkt att Karin varit otidig mot maken. Ett yttrande från Karin hade dock fastnat i Margtas minne, troligen därför att det framstod som så allvarligt i sin brist på vördnad för maken. Karin hade, i Pers närvaro, sagt sig önska få jordebegrava honom, ”efter han voro så kralläg” (uttrycket syftar på en svag eller sjuklig, klen och usel person).⁶ Detta yttrande ville dock Per själv förringa – han menade att Karin inte fällt det av missnöje eller ovänskap till honom, utan mer för att han på grund av sitt sjuka bröst hostade hela nätterna så att hon inte fick sova.

Angående makarnas inbördes relation kunde gårdens piga berätta vidare, att Per den sista veckan av Karins liv varit berusad varje dag, och då svurit och givit ”hustrun satan i våld”, och vidare yttrat att ”om ej fan tog henne, skulle han själv vrida nacken av henne”. Rätten nöjde sig dock inte med denna interiör från Karins sista dagar, utan ville veta hur hon som hustru uppträtt mot maken dessförinnan. Pigan medgav att matmodern ibland hade trätt på mannen för att han slösade pengar på brännvin, och för att hon inte fick någon nattro. Men pigan framhöll också samtidigt något som hon uppenbarligen visste var väsentligt, när en hustrus beteende inför en våldsam make skulle bedömas. Hon beskrev hur Karin när maken slagit henne, ”med uppräckta händer bett honom skona sig”. Pigan framställde därigenom inför rätten hur matmodern uppträtt som en slagen hustru borde:

att genom beskedlighet försöka beveka mannen, och inte reta honom ytterligare.⁷

Ett annat vittne, en Karin Frilling som varit piga i huset sex år tidigare, kunde dock ge en annan bild av matmodern Karins uppträdande. Hon menade att hon ofta sett Per slå hustrun när han varit drucken, men menade att Karin ”ofta kunnat undgå [detta], om hon tegat”. Karin Frilling menade att både Per och hans hustru svurit och bannat varandra i fyllan, och att de bägge varit lika goda i så måtto, vilket ytterligare ett vittne instämde i. Karin Frilling medgav dock att hustru Karin ibland haft blånader efter Pers slag, och att matmodern också klagat över att huvudet var sönderslaget på henne.⁸

Ett av vittnena avlade inte vittneseden, eftersom han var släkt med Per Andersson. Det var Pers syster- och fosterson Olof Eriksson som tjänade som dräng på gården vid tiden för matmoderns självmord. Olof bad, och fick tillåtelse av, rätten att få avge sin berättelse utan morbroderns närvaro, eftersom han tyckte det var svårt att tala ”om all bedrövelse” när Per hörde på. Enligt Olofs berättelse hade Karin visserligen också varit begiven på brännvin, men han menade att hon ”av sorg och svår medfart” haft svagt huvud och därför inte tålt någonting. Hon hade varit som en mor för Olof, och ”en rätt beskedlig människa i sitt hus”. Karin hade också ofta talat med Olof om att han borde gifta sig, senast på pingstaftonens morgon innan hon dränkte sig. Olof medgav att Karin någon gång kunde svara mannen hårt, men hon hade ”också fått rätt därför”, det vill säga hon hade fått sitt straff för det. Enligt Olof kunde Per, när han var nykter, vara öm mot hustrun, och hade ”velat lindra alla hennes sysslor”. Mot Olof hade Per aldrig varit elak, och bara sällan mot pigan.

Per Anderssons auktoritet som husbonde var uppenbarligen betydande i relation till tjänstefolket. De båda tjänstehjonen bad nämligen rätten om att få lösa sig från Pers hus-

bondeskäp, eftersom de var rädda att ”han skulle fara illa med dem”. Detta medgavs dock inte av rätten, som i stället allvarligt förmanade Per att inte förolämpa sitt tjänstefolk. De å sin sida uppmanades att fortsätta med lydnad och tjänst mot honom. Här framgår tydligt hur häradsrätten i praktiken värnade hustavlans normer för det ideala hushållets funktionssätt. Husbondens maktposition innebar en skyldighet att uppträda som en god och ansvarskännande ”far” också för tjänstefolket, men kravet på deras lydnad var samtidigt absolut.

Även om Per och hans hustru båda missbrukade sprit, vilket verkar ha varit allmänt känt i deras omgivning, var deras liv inte helt utan styrsel. Gården brukades, tjänstefolk fanns städlat och pigans långa tjänstetid – fyra år – tyder på att förhållandena inom hushållet inte var helt kaotiska. Som ett vittne uttryckte det: ”då de var nyktra levde de väl och vackert tillhopa”. Äktenskapet mellan Per och Karin hade varat i 16 år. Giftermålet hade alltså skett när hon var drygt 30 och han 44 år. Paret hade fått en son som avlidit, oklart i vilken ålder. Omnämmandet av Karins sorg tyder på att förlusten av sonen tagit föräldrarna hårt. För att försäkra sig om en arvtagare, och inte minst om skötsel på ålderdomen, hade paret tagit Pers systerson som fosterson. Trots att spritmissbruket efter hand påverkade livet allt mer, levde man i detta hushåll av allt att döma åtminstone delvis enligt de normer som var vanliga i trakten: man strävade efter att kunna överlåta gårdsbruket till en utsedd, gift manlig efterträdare (Fiebranz 2002:344ff.). Karin hade bekymrat sig mycket för gårdens framtid, och hon försökte förmana fostersonen till giftermål för att kunna säkra gårdsbrukets kontinuitet.

I sin inbördes relation försökte Per och Karin, trots sin periodvisa misär, upprätthålla de könade hushållspositioner som husbondskapet och matmorsrollen innebar. Per framhöll sina anspråk på Karins underdånighet

inför rätten. När han var nykter hade han, enligt vittnesmålen, kunnat vara öm och omständsam mot hustrun. Tjänstefolket, åtminstone drängen, hade han mestadels behandlat väl. Karin beskrevs som ”beskedlig”, och hennes uppträdande mot fostersonen liknade en mors. Hennes omsorg om hans kommande giftermål kan ses som ett sätt att uppfylla normerna för moderskapet.

Hushållets arbetsdelning

Eftersom rättshandlingarna i detta ärende mest fokuserar på det dramatiska och ovanliga som inträffade i samband med Karins självmord, är det svårare att få en bild av hur det vardagliga arbetet på gården fungerade. Det framgår inte om Per genom sitt supande börjat missköta sina åligganden som bonde. Städslandet av den tänkta arvtagaren som dräng kan möjligen vara en indikation på att Pers arbetsförmåga inte längre var fullgod. Bröstsjukan och oron på nätterna som flera gånger omnämns i förhören är ytterligare en antydning i den riktningen. Men Pers ålder, 60 år, var inte heller en ovanlig tidpunkt för bönder i området att dra sig tillbaka från husbondeansvaret (Fiebranz 2002:344ff.).

Gården i Gärde hade, som flertalet gårdar i Bjuråker vid den här tiden, en bodlandsgård längre upp i skogslandet, där betydande delar av den odlade jorden fanns (Fiebranz 2002: 53ff.). Innan den tragiska pingstveckan inleddes hade Per befunnit sig vid bodlandet, och det är troligt att han där varit sysselsatt med vårbruket. Efter att detta arbete slutförts återkom han till hemgården och gick in i en supperiod. Denna vecka blev antagligen inte mycket arbete utfört av Per. I beskrivningarna inför rätten, både vad gäller Karins sista vecka i livet, och angående parets tidigare leverne, är det dock påtagligt hur hustruns supiga leverne inte uteslöt arbete. Soldaten Berg hade en vintermorgon året före kommit tidigt till Per för att be honom utföra något smide. Per låg då ännu, medan Karin satt

uppe vid sin spinnrock, fastän hon var så berusad att hon föll omkull när hon försökte resa sig. Per och gästen fick tillsammans hjälpa Karin i säng.

Också den allra sista morgonen i livet gick Karin i sitt arbete. Bonden hon först talade med vid sjön, Olof Larsson, uppgav att hon varit berusad. När han ville förhindra Karins uppsåt att dränka sig, blev hon missnöjd och försökte få iväg grannen från stranden. Hon reste sig och ville ge honom sina saker för att ta hem till gården: en panna och två garnhärvaror som hon haft med sig för att skölja vid stranden. Hennes ärende vid sjön hade alltså varit arbete. Olof Larsson ville dock inte lämna Karin, utan gick med henne tillbaka mot gården, och de mötte drängen på vägen. På Karins anmodan tog drängen med sig Olof Larsson in för att bjuda på spisöl. Under tiden männen satt och samtalade, fortsatte Karin sitt arbete: hon gick ut och in och hade ”små hushållssysslor för sig”, bland annat lade hon smör i en ask. Denna morgon på Karins dödsdag inleddes alltså för hennes del visserligen med en del supar, vilket ändå inte förhindrade att hon ägnade sig åt sina vanliga arbetsuppgifter.

Maken Per var däremot mer illa därän denna morgon. Rätten frågade Olof Larsson hur Per reagerat när gästen och hustrun tillsammans kommit in. Olof Larsson svarade att det inte hade gått att tala med Per, eftersom han legat redlost berusad till sängs. Dramats fortsättning kom därmed att helt undgå husbonden på gården.

I Guds händer

De båda männen som druckit öl upptäckte plötsligt att Karin åter var på väg ner till tjärnen. Pigan skickades då att smyga efter sin matmor för att se vad hon tänkte ta sig för. När Karin började skjuta ut en gammal båt i vattnet skrek pigan efter hjälp. Grannen och drängen sprang mot stranden men hann inte fram förrän Karin redan hunnit skjuta ut

båten en bit. Drängen och fostersonen Olof vädjade till sin ”kära morbrors hustru” att inte göra sig olycklig. Hustru Karins svar blev bara att hon hade befallt sig i Guds händer, och hon tillade: ”Kära Olof gör det som jag förebett dig och nu beder dig om”, vilket syftade på det önskade giftermålet.

De desperata männen ropade nu till två pojkar i tioårsåldern som metade i sjöns andra ände, att de skulle komma in till land med sin båt. Pojkarna orkade dock inte ro tillräckligt snabbt. Karin stod upp i den gistna båten som tog in allt mer vatten, och hon gungade den häftigt tills den slutligen stälpte. Ingen annan båt fanns tillgänglig i sjön, och när pojkarna äntligen hann fram var det för sent. Hustru Karin hade redan drunknat. Hennes kropp blev senare upptagen och lagd i en ängslada.⁹

När Karins förtvivlade och syndiga handling skulle begripliggöras inför rätten framhölls alltså hennes skam över det egna brännvinsupandet. Förmodligen hade hon en längre tid uthärdat både mannens och sitt eget periodvisa missbruk, och hållit arbetet i gång, eftersom gården ändå verkar ha varit i någorlunda gott skick. Kanske kände Karin denna vår hur missbruket definitivt höll på att ta överhanden, samtidigt som misshandeln intensifierades. Skammen var inte längre uthärdlig, när hon inte ens kunde ta sig nykter till kyrkan. Karin satte därför sitt hopp till fostersonens åstundade giftermål. Den miserabla pingstveckans intensiva drickande, tillsammans med makens upprepade övervåld, fick hennes beslut att ta sitt liv att mogna till handling. Uppmaningen till fostersonen Olof att fullgöra sitt uppdrag och skaffa en sonhustru till gården blev matmor Karins sista ord.

Det urtima tinget slutade med rättsens konstaterande att Karins uppsåtliga handlande hade bevisats: hon hade begått självmord, och liket skulle därför föras till skogs och grävas ner av skarprättaren. De andra frågorna som behandlats – Pers eventuellt ”otidiga

förhållande” till Karin, liksom hans drycken-skap, svordom och olovliga brännvinstillverkning – sköts upp till ordinarie ting samma höst. Då skulle fler vittnen kunna inkallas och höras.

Vid hösttinget ansågs det helt klarlagt att Per gjort sig skyldig till både fylleri, svordom och brännvinsbränning. För dessa brott bestraffades han med sammanlagt 20 daler silvermynts böter. Klagomålet om att Per skulle ha ”slagit och illa hanterat sin hustru medan hon levat” lät däremot rätten falla utan vare sig plikt eller edgång för den tilltalade. Man motiverade domslutet dels med att blånader på Karins kropp endast hade observerats av ett vittne, dessutom hela sex år tidigare, dels med att Karin inte hade ”gjort något åtal” om förhållandena medan hon var i livet.¹⁰

Fylleri och kvinnomisshandel

Var det då ”kvinnomisshandel” Karin fick utstå i sitt äktenskap? Och kan vi se några skillnader mellan dåtidens sätt att uppfatta Pers agerande, och hur motsvarande handlingar skulle ha bedömts idag? De utförliga vittnesredogörelserna för Pers behandling av hustrun under hennes sista vecka i livet hade inkluderat både örfilar, sparkar, hårdragning och slag med tillhygge. Hushållets piga hade under ed beskrivit att husbonden *ofta* hade örfilat hustrun och dragit henne i håret under fyra års tid. Drängen hade visserligen inte själv sett Per slå Karin, men hade *ofta* själv gått emellan och hindrat sin husbonde att slå hustrun, när han försökt. Flera vittnen hade också hänvisat till att Karin av många års ”svår medfart” och av att ”ha blivit illa hanterad” hade fått svagt huvud. Enligt ett nutida synsätt ägnade sig Per utan tvekan åt kvinnomisshandel. I 1700-talets rättstillämpning var en sådan tolkning däremot inte lika självklar.

Bondparets leverne tillsammans framstår av berättelserna som mycket stökigt och fyllt av respektlöst grälände och skrikande från båda håll. Fyllebråken utmynnade troligen

ofta i att Per misshandlade Karin. Hon hade vid ett par tillfällen också knuffat honom. Samlivet var inte anständigt i detta hushåll när makarna var berusade. Fylleri och respektlöst tilltal accepterades inte enligt normerna för ett gudfruktigt uppförande, vare sig inom eller utanför äktenskapet. Enligt hustavlan hade hustrun också en villkorlös norm att leva upp till, nämligen att visa sin make underdånighet och respekt, hur han än betedde sig mot henne. Därför blev kvinnans eget spritmissbruk och det grova språk som följde av det en försvarande omständighet. Karin hade genom sitt beteende underminerat möjligheten att få förståelse och sympati av omgivningen i sin utsatta position visavi maken. Den skam hon uttryckte före självmordet, över att vara helt i brännvinslastens våld, följde till stor del av detta förhållande: hon förtjänade inte längre någon respekt i sin matmorsposition, så som hon betedde sig.

När hustru Karin dessutom inte längre fanns i livet, utan hade avslutat det i oansvarigt berusat tillstånd, på ett otillåtet sätt, bortföll skälen för rätten att på allvar pröva om Pers våldsanvändning möjligen gått över gränsen för husbondemaktens utövande. De blånader som iakttagits på Karins kropp sex år tidigare hade troligen, om de anmälts då, kunnat rendera Per en tillrättavisning från prästerskapet. Örfilar och aga med kvasten utan omedelbart synliga spår var däremot vid mitten av 1700-talet inget anmärkningsvärt beteende av en äkta make, inte generellt, och definitivt inte när hustrun förtjänat behandlingen genom uppstudsigt tal och allmän argsinthet. Matmoderns supande och uppstudsighet var en allvarlig förseelse mot ordningen i hushållet. Det i ankom första hand på maken att tillrättavisa hustrun för detta, genom förmaningar eller om så krävdes, genom fysisk bestraffning.

Rättens ställningstagande, när de friade Per från anklagelsen om att ha ”illa hanterat” hustrun, men samtidigt fällde honom för fyl-

leriet och svärandet, visar att man i Bjuråker 1760 främst värnade den överordnade normen om en hierarkisk ordning inom hushållet. En höggradigt brännvinsberusad husbonde kunde inte ansvara för hushållets ordning och hushållsmedlemmarnas fysiska och andliga välfägnad. Han kunde inte utgöra ett föredöme eller utöva nödvändig auktoritet över hustru, barn och tjänstefolk (Liliequist 2001:102). Den maktutövning som förväntades av honom riskerade utebli, och hustrun – särskilt om hon också var begiven på supande – kunde befaras nyttja tal och åtbörder som hotade hushållets ära och anseende. Det hot mot husbondemakten som mannens brännvinsmissbruk innebar var en allvarligare förbrytelse mot den lutherska hushållsordningen, enligt häradsrättens tolkning i detta fall, än om hans tillrättavisningar av hustrun någon gång blivit väl hårdhänta.

Rosemarie Fiebranz, *FD*

Historiska institutionen, Uppsala universitet

Noter

- 1 Artikeln bygger på ett paper med samma titel, presenterat vid det 7:e Nordiska Kvinnohistorikermötet i Kungälv, augusti 2002.
- 2 Källmaterialet utgörs, om inte annat anges, av två rättsprotokoll: Urtima ting 3 juni 1760 i Delsbo tingslag, samt hösttinget 22 november samma år, HLA.
- 3 I en färsk volym (Lövkrona 2001) finns teoretiska och empiriska artiklar på temat. Det empiriska underlaget från perioden före 1800 är dock ännu magert. Ann-Catrin Östmans artikel i boken är en intresseväckande början på uppbyggnaden av kunskap kring ämnet för denna period (Östman 2001).
- 4 1734 års lag, Missgärningsbalken, XXXVI cap., 1§.
- 5 1734 års lag, Missgärningsbalken, XXXV cap., 3–4§§.
- 6 Helsinglands Fornminnessällskap, red. 1873, *Ordbok öfver allmogeord i Helsingland*. Hudiksvall, uppslagsord krall: 1) svag eller sjuklig människa; 2) något mycket klent och uselt.
- 7 Se Östman 2001:74 ff. för liknande tolkningar.
- 8 Temat med det sönderslagna huvudet, vilket skall ha förorsakat att hustru Karin inte varit tillräknelig och endast tålde mycket lite sprit, framfördes för övrigt av flera vittnen, vilket kan ha haft samband med att den som inte var vid sina sinnens fulla bruk inte kunde anses ansvarig för självmord. 1734 års lag, Missgärningsbalken, XIII cap., 1§.
- 9 Enligt lagen skulle självspillingars lik placeras avsides i väntan på rättsens prövning av det förmordade självmordet. 1734 års lag, Missgärningsbalken, VIII cap., 1§.
- 10 Enligt 1734 års lag var det målsägarens ansvar att väcka åtal vid lindrig misshandel (Lindstedt Cronberg 2002:33).

Källor

Otryckta källor

Härnösands Landsarkiv (HLA)

Hälsinglands domsagas gemensamma Häradsrättsarkiv

Dombok 1760, A1a:100

Tryckta källor

1734 års lag: *Sveriges rikes lag, gillad och antagen på riksdagen 1734*. Faksimilutgåva. Rättshistoriskt bibliotek, Serien I, band 37, Stockholm 1984.

Helsinglands Fornminnessällskap, red. 1873: *Ordbok öfver allmogeord i Helsingland*. Hudiksvall.

Referenser

Fiebranz, Rosemarie 2002: *Jord, linne eller träkol? Genusordning och hushållsstrategier, Bjuråker 1750–1850*. Studia Historica Upsaliensia 203. Uppsala: Uppsala University Library.

Liliequist, Jonas 2001: *Mannens våld och välde inom äktenskapet. En studie av kulturella stereotyper från reformationstiden till 1800-talets början*. I: Lövkrona, Inger (red.): *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*. Lund: Nordic Academic Press.

Lindstedt Cronberg, Marie 2002: *Från målsägare till brottsoffer. Målsäganderätten i ett historiskt perspektiv*. I: Bergenlöf, Eva, Lindstedt Cronberg, Marie och Österberg, Eva: *Offer för brott. Våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid*. Lund: Nordic Academic Press.

Lövkrona, Inger (red.) 2001: *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*. Lund: Nordic Academic Press.

- Lövkrona, Inger 2001: Den våldsamme mannen. I: Lövkrona, Inger (red.): *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*. Lund: Nordic Academic Press.
- Pleijel, Hilding 1970: *Hustavlans värld. Kyrkligt folk-liv i äldre tiders Sverige*. Stockholm: Verbum förlag.
- Östman, Ann-Catrin 2001: Oenighet och äkta kärlek. Behandling av äktenskapliga "trätor" i ett agrarsamhälle på 1700-talet. I: Lövkrona, Inger (red.): *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*. Lund: Nordic Academic Press.

SUMMARY

Committing Suicide During Work

The Sad Departure of Mistress Karin, Bjuråker on Whitsun Eve in the Year 1760

The premodern Swedish society was structured by the Lutheran ideology of the three estates – *ecclesia* (Church), *politia* (State) and *oeconomia* (household). In each estate there were heads and dependants. In the household estate the master was supposed to be in charge. His authority also included a right to use chastisement. There has not yet been clarified how the limits of this right were set. As the problem of men's violence towards related women is still of current interest, any deepened understanding of the issue by historical research is urgent.

In the case related here the peasant's wife Karin committed suicide by drowning herself in a lake. A neighbour tried to prevent the action, and Karin told him about her shame, due to her own heavy drinking. She also shortly mentioned that she was beaten, but she did not say by whom. Later the same morning, when she had carried out some household tasks, Karin managed to drown herself although her neighbour and the servants tried to stop it.

During the legal proceedings that followed, the most discussed issue was the spouses' habits of heavy drinking and swearing at each other. The husband admitted that he had beaten Karin some times, but he claimed that this was needed, as she had not acted as a good wife. Depositions of several witnesses made it clear, though, that the assault and battery of Karin by her husband had gone on for some years. In the final judgement, however, the husband was not punished for this, but for drinking and swearing. The case illuminates how the local court understood the Lutheran household order in such a way that one could not allow the authority of the master in a household to be threatened by drinking. If some of the master's legally permitted chastisements went to far and even injured the wife, this was not looked upon as seriously as the risk of loosing authority as a master in the household.